

ПРОБЛЕМА ТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ НІМЕЦЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ КІНЦЯ ХVІІІ–ПОЧАТКУ ХІХ СТ.: РАДЯНСЬКА ВЕРСІЯ

О.П. Панафідіна

1 Вступ

Сформульована тема статті має відношення не тільки до історії вітчизняної філософії, але, в не меншій мірі, залишається актуальною і для її сучасності. Справа у тому, що в філософській літературі наукового й особливо навчального характеру подекуди некритично і неproblemатично застосовуються поняття, значення яких при більш детальному розгляді виявляється багато в чому застарілим і мало зрозумілим за межами звичних концептуальних каркасів. Такі поняття потребують уточнення змісту і прояснення значення, а можливо і взагалі усунення із філософського вжитку. Метою і результатом здійснення такого роду діяльності має стати оновлення мови філософії як науки і як навчальної дисципліни.

Одним із таких філософських термінів, широко використовуваних передусім у навчальній сфері, є термін НКФ (німецька класична філософія¹), яким, як правило, послуговуються у вітчизняній філософській традиції на позначення німецької філософії кінця ХVІІІ — поча-

---

¹Тут і в подальшому в статті на позначення радянської версії вирішення проблеми термінологізації німецької філософії кінця ХVІІІ — початку ХІХ ст. ми будемо послуговуватись терміном «німецька класична філософія» у вигляді аббревіатури (НКФ), яка подекуди використовується у літературі практично як самостійний термін.

тку XIX ст. і некритичне використання якого, на наш погляд, не дозволяє адекватно представити історико-філософський процес XIX — XX століть.

Тим, хто хоча б трішки знайомий з радянською та пострадянською філософською літературою наукового і навчального характеру, безперечно, відомо, що таке НКФ. Це термін, який позначає сукупність вчень п'ятьох німецьких філософів останньої третини XVIII — першої половини XIX ст.: І. Канта, І.Г. Фіхте, Ф.В. Шеллінга, Г.В.Ф. Гегеля і Л.А. Фейєрбаха, а також — одне із головних теоретичних джерел марксизму². Відомо також, що цей термін запроваджує Ф. Енгельс у праці «Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії» (1886) і що ним послуговуються лише у вітчизняній філософській традиції³. Втім, якщо уважно прочитати згадану працю Енгельса, виявиться, що в ній, по-перше, вживається не термін «німецька класична філософія», а «класична німецька філософія»; по-друге, жодного разу не згадуються Фіхте і Шеллінг; по-третє, ім'я Канта згадується кілька разів дуже побіжно і тільки натякається на якийсь «філософський рух з часів Канта», який завершується гегелівською філософією⁴, натомість по цілій главі присвячено філософії Гегеля та філософії Фейєрбаха. Крім того, і це по-четверте, фраза Енгельса «Гегелем взагалі завер-

---

²П. Резвих стверджує, що поняття «німецька класична філософія» передбачає виокремлення кількох ключових фігур у європейській філософії першої половини XIX ст., які акумулюють філософський процес цього історичного періоду, а також включає уявлення про пряму спадкоємність між чотирма філософами (Кантом, Фіхте, Шеллінгом і Гегелем), про телеологічно організований історико-філософський процес. Але це поняття не в повній мірі відображує ті історичні реалії, на опис яких претендує, оскільки не включає в себе важливі феномени, що визначають інтелектуальний клімат першої чверті XIX ст. (романтичний рух, традицію герменевтичної думки тощо). Див.: *Резвих П.* *Немецкая классическая философия как понятие* [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://postnauka.ru/video/26234>. Багато в чому погоджуючись з аналізом поняття НКФ, здійсненого П. Резвих, зокрема з тим, що цей термін має сильне ідейне навантаження, а тому не є нейтральним описовим терміном, ми зосередимо увагу на дещо інших аспектах, пов'язаних з його радянською інтерпретацією.

³В англomовній традиції тих німецьких філософів, яких у нас зараховують до НКФ, окрім Фейєрбаха, називають німецькими ідеалістами, а в німецькомовній — ще й трансцендентально-критичними філософами, класичними німецькими ідеалістами, діалектичними ідеалістами, після-кантівськими ідеалістами. Хоча останніми роками спостерігається тенденція до використання терміну «класична німецька філософія» з розширеним у порівнянні з вітчизняною традицією набором представників, куди відносять філософів від І. Канта до Е. Гуссерля і навіть М. Гайдеггера.

⁴*Энгельс Ф.* *Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии* // Маркс К., Энгельс Ф. *Избранные сочинения.* В 9-ти т. — Т. 6. — М.: Политиздат, 1987. — С. 289.

шується філософія»⁵ і навіть сама назва праці нашттовхують на думку, що Фейєрбах не належав до класичної німецької філософії, а був, як зазначає Енгельс у передмові, «сполучною ланкою між філософією Гегеля і нашою теорією»⁶.

Отже, уважне прочитання праці Енгельса викликає цілу низку питань: (1) Звідки взяли імена п'ятьох філософів, об'єднаних терміном НКФ? Може в Енгельса чи Маркса є якісь інші праці, де згадуються усі п'ять «німецьких класиків»? (2) Якщо ні, то коли і в кого з'являється це загальноприйняте й до сьогодні філософське кліше? І яка мета переслідувалась запровадженням цього терміну? (3) Зрештою, наскільки доцільно сьогодні послуговуватись цим терміном у такому поширеному у вітчизняній філософській традиції значенні?

Аналіз творів класиків марксизму дозволяє зробити висновок, що ні у Маркса, ні в Енгельса в жодній праці немає навіть згадки про те, що ми звикли іменувати НКФ. Вони або (1) просто згадують частину з цієї п'ятірки⁷, або (2) віддають належне видатним досягненням своїх попередників, здебільшого Гегелю і Фейєрбаху⁸, або ж (3) критикують ідеї окремих філософів з цієї п'ятірки⁹. (Чи не єдиним виключенням можна вважати спільну працю Маркса і Енгельса «Німецька ідеологія», в якій згадуються усі п'ять філософів, однак у ній не йдеться про об'єднання цих філософів у якийсь єдиний напрямок і до того ж, поруч із Кантом, Фіхте, Шеллінгом, Гегелем і Фейєрбахом, згадуо-

⁵ Там само. — С. 292.

⁶ Енгельс Ф. Предисловие к книге «Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии» // Маркс К., Энгельс Ф. Избранные сочинения. В 9-ти т. — Т. 6. — М.: Политиздат, 1987. — С. 327.

⁷ Зокрема, наприкінці передмови до першого німецького видання «Розвитку соціалізму від утопії до науки» Енгельс зазначає: «ми, німецькі соціалісти, пишаємося тим, що ведемо своє походження не тільки від Сен-Симона, Фур'є та Оуена, але також і від Канта, Фіхте та Гегеля». Див.: Енгельс Ф. Предисловие к первому немецкому изданию «Развития социализма от утопии к науке» // Маркс К. Энгельс Ф. Сочинения. — М.: Государственное издательство политической литературы, 1961. — С. 323.

⁸ Тут можна згадати «Тези про Фейєрбаха» та «Капітал» Маркса (у передмові до другого видання він обгрунтовує значення діалектичного методу Гегеля і показує, як саме він трансформує його) або ж працю Енгельса «Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії», у якій, на думку автора, він повертає «неоплатний борг честі» тому мислителю, який здійснив на нього і на Маркса найбільший вплив після Гегеля.

⁹ Наприклад, Енгельс після відвідування лекцій Шеллінга у Берлінському університеті гостро розкритикував його «філософію одкровення», зокрема у таких працях, як «Шеллінг про Гегеля», «Шеллінг і одкровення», «Шеллінг — філософ у Христі».

ться також багато інших німецьких філософів першої половини ХІХ ст., здебільшого представників правого і лівого гегельянства.) Більше того, такої звичної п'ятірки немає навіть у Леніна ні в його праці «Три джерела і три складові марксизму», ні в енциклопедичній статті «Карл Маркс», ні в його головній філософській праці «Матеріалізм та емпіріокритицизм». Говорячи про німецьку класичну філософію в якості одного з теоретичних джерел марксизму, він, як і Енгельс у згадуваній праці, докладно розглядає вплив діалектики Гегеля і матеріалізму Фейєрбаха на формування поглядів класиків марксизму. Отже, з великою долею ймовірності можна припустити, що термін НКФ і поняття, яке він позначає, є надбанням саме радянської філософії.

Щоб зрозуміти логіку структурного наповнення терміну НКФ, необхідно розглянути історію його появи в контексті тих загальних процесів, що мали місце в радянській культурі першої половини ХХ ст., а саме ідеологізації усіх сфер суспільства, зокрема сфери науки. Головним *інструментом* такої *ідеологізації виступала мова*, яка активно трансформувалась і використовувалась для формування нового типу людини і нового типу суспільства. У зв'язку з цим у статті буде реалізована *спроба довести, що НКФ – радянська філософська ідеологема*. Простеживши історію її становлення в контексті загального процесу ідеологізації мови і науки, зокрема філософії, що активно відбувалися в СРСР до середини ХХ ст., корисно буде також поміркувати, наскільки (не)доречно використовувати термін НКФ за межами радянської філософської традиції, наскільки (не)вдало він відображує ті загальні тенденції реального історико-філософського процесу, що мав місце у Німеччині наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст.

2 НКФ як *радянська* філософська ідеологема: історія появи

Отже, на основі аналізу праць К. Маркса і Ф. Енгельса виявилось, що у класиків марксизму відсутнє те, що зазвичай іменується НКФ, а тому ми припустили, що цей термін і поняття, яке він позначає, є надбанням більш пізньої, радянської, філософії. Спробуємо далі довести це положення історико-філософським шляхом.

Вивченню німецької домарксистської філософії в СРСР, як відомо, приділялась особлива увага з огляду на її значення для становлення марксизму. Пріоритетні напрямки історико-філософських досліджень були визначені у т. зв. філософському заповіті Леніна (мається на ува-

зі його лист до редакції журналу «Під прапором марксизму», опублікований у березні 1922 року під назвою «Про значення войовничого матеріалізму»), в якому він серед іншого наголошував на необхідності детального вивчення діалектики Гегеля¹⁰. На виконання ленінського філософського «заповіту» вже у 1930-ті роки в СРСР перекладаються з німецької і публікуються головні праці Гегеля, а також Фейєрбаха (Канта — значно пізніше, в 1960-ті, Шеллінга — у 1980-ті (у 1966 — вийшла друком тільки «Філософія мистецтва»), Фіхте — аж у 1990-ті¹¹). Саме на цих двох філософів як на своїх безпосередніх попередників вказували Маркс і Енгельс — на Гегеля як творця найбільш зрілої форми діалектики, а на Фейєрбаха як матеріаліста й атеїста. Гегель, у свою чергу, віддавав належне у розробці новітньої діалектики, зокрема у «Лекціях з історії філософії», Канту і особливо Фіхте та Шеллінгу. Такою є внутрішня марксистська логіка структурного наповнення терміну НКФ, оформлення якої відбувалось поступово в рамках радянської історії філософії.

Окрім офіційного джерела (деяких творів Леніна та його філософського заповіту), радянські історико-філософські дослідження німецької домарксистської філософії мають ще й таке джерело, яке можна було б назвати професійним, — здебільшого йдеться про праці Л.І. Аксельрод (Ортодокс), А.М. Деборіна та В.Ф. Асмуса. Так, ще у 1908 році, до 25-ої річниці смерті Маркса, Л.І. Аксельрод пише статтю «Карл Маркс і німецька класична філософія»¹², в якій вперше згадується термін НКФ, хоча автор у зв'язку з філософією Маркса розглядає тільки ідеї Канта, Гегеля і Фейєрбаха, не згадуючи ні Фіхте,

¹⁰Зокрема, у цьому листі Ленін зазначає: «Група редакторів і співробітників журналу “Під прапором марксизму” має бути, на мій погляд, свого роду “товариством матеріалістичних друзів гегелівської діалектики”, «тієї діалектики, яку Маркс практично застосовував і у своєму “Капіталі” й у своїх історичних та політичних працях». Див.: *Ленін В.І. О значенні воюючого матеріалізму // Ленін В.І. Полное собрание сочинений.* — М.: Издательство политической литературы, 1970. — Т. 45 — С. 30.

¹¹Йдеться про публікацію перших російськомовних збірок праць цих філософів. Однак варто зауважити, що, наприклад, основні кантівські праці перекладались російською мовою, зокрема М.М. Соколовим, ще на межі XIX–XX ст. В СРСР у Державному соціально-економічному видавництві вийшли друком «Пролегомени» (1937) і двотомна збірка праць т. зв. докритичного періоду (1940). Див.: *Иммануил Кант: Библиографический указатель литературы на русском языке. 1803–1994.* — М.: ИФ РАН, 1996. Гегелівські «Феноменологія духу» та «Наука логіки» теж були відомі російськомовному читачу ще на початку XX ст.

¹²*Аксельрод Л. (Ортодокс) Против идеализма. Критика некоторых течений философской мысли. Сборник статей. Издание третье.* — М.-Л.: Издательство социально-экономической литературы, 1933. — С. 52-64.

ні Шеллінга. А.М. Деборін — автор «Нарисів з історії діалектики» — досліджує новітню німецьку діалектику, зокрема кантівську, і розглядає Маркса як «послідовника німецької ідеалістичної філософії». Він теж послуговується терміном НКФ, проте тільки у назві відповідної глави, натомість по тексту говорить про «великі ідеалістичні системи Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля», «класичну німецьку філософію», «німецький ідеалізм», називає Маркса «послідовником німецької ідеалістичної філософії»¹³. Один із учнів Деборіна Асмус, розглядаючи кантівську теоретичну філософію на предмет наявності в ній основ новітньої діалектики, робить висновок про генетичний зв'язок між ідеями «*трьох класиків німецького ідеалізму*», «*трьох великих діалектиків післякантівського ідеалізму*»¹⁴, загалом відмежовуючи їхні вчення від філософського спадку Канта.

Отже, у період, що передує суцільній догматизації філософської думки 1930–1950-х років, паралельно оформлюються дві традиції у дослідженні німецької домарксистської філософії: (1) *офіційна*, започаткована Леніним, та (2) *професійна*, становленню якої сприяли передусім Аксельрод, Деборін та Асмус — філософи за фахом і родом діяльності. В силу об'єктивних обставин у подальший період у філософії загалом перемагає перша, хоча у царині історії філософії друга традиція утримувала сильні позиції впритул до кінця 1930 — початку 1940-х років. Історико-філософські дослідження в СРСР найдовше залишалися за межами прискіпливої уваги партійних функціонерів і тому ця галузь філософського знання, незважаючи на певне обмеження дослідницьких напрямків (історія матеріалізму, історія діалектики та історія утопічного соціалізму), найдовше демонструвала наукові (на відміну від квазінаукових) успіхи. Причиною такого стану справ, як справедливо зауважує О.П. Огурцов, можна вважати те, що «сюди важче було дібратися дилетантам від філософії, адже окрім мови необхідно було знати праці мислителів минулого, літературу, що полемізує з ними або аналізує їхні ідеї, розкриває соціально-культурний контекст виникнення філософських систем минулого»¹⁵. У цей період (що передує сталінському) вже з'являється термін НКФ, але він поки

---

¹³ Див.: Деборин А. Очерки по истории диалектики. Очерк первый. Диалектика у Канта // Архив К. Маркса и Ф. Энгельса. — Под. ред. Д. Рязанова. Книга первая. — М.: Государственное издательство, 1924. — С. 13-75.

¹⁴ Асмус В.Ф. Диалектика Канта. — М.: Издательство Коммунистической академии, 1929.

¹⁵ Огурцов А.П. Подавление философии // Суровая драма народа. — М.: ИПЛ, 1989. — С. 367.

що не має звичного для нас сьогодні структурного наповнення. Більше того, в працях Деборіна та Асмуса, присвячених історії діалектики, використовуються й альтернативні терміни на позначення вчень Канта, Фіхте, Шеллінга та Гегеля, а в Асмуса навіть Кант відмежовується від того, що й на Заході у ХХ столітті іменувалось німецьким ідеалізмом.

1940 — середину 1950-х років можна вважати періодом, коли в історії філософії, зокрема німецької домарксистської, остаточно перемагає офіційний підхід. Загальна тенденція «сталінізації» філософії стає все більш помітною, поступово знижується рівень навіть історико-філософських досліджень¹⁶. Кульмінацією спроб перетворити історію філософії на квазінауку можна вважати «дискусію» з приводу «Історії західноєвропейської філософії» Г.Ф. Александрова¹⁷ та виступ секретаря ЦК ВКП(б) А.О. Жданова 24 червня 1947 року, присвячений підведенню підсумків цієї «дискусії» і визначенню стану справ на «філософському фронті»¹⁸. Саме в цей період оформлюється канонічна формула НКФ як сукупності п'ятьох німецьких філософів, які разом утворюють одне із теоретичних джерел марксистизму. Головними віхами на вказаному шляху були перший радянський багатотомник з історії філософії, над яким Інститут філософії АН СРСР розпочав роботу з 1939 року, згаданий вище перший радянський вузівський підручник з історії західної філософії Г.Ф. Александрова (1946) та невеличка брошура Т.І. Ойзермана, одного з учнів Александрова і на той час уже доктора філософських наук, з дуже промовистою назвою «Німецька класична філософія — одне з теоретичних джерел марксистизму» (1955). Цю працю Ойзермана, на мою думку, можна розглядати в якості кон-

¹⁶Ці процеси, пов'язані з реакцією радянської філософської спільноти на публікацію сталінського «Короткого курсу історії ВКП(б)», зокрема глави «Про діалектичний та історичний матеріалізм», доволі детально описані в літературі. Див., напр.: *Яхот И.* Подавление философии в СССР (20–30-е годы) // *Вопросы философии*. — 1991. — № 9. — С. 44-68; № 10. — С. 72-138; № 11. — С. 72-115; *Огурцов А.П.* Указ. соч. — С. 353-374; *Баранец Н.Г.* Метаморфозы этоса российского философского сообщества в XX веке. — Ульяновск : УлГУ, 2008.

¹⁷Ця книга Александрова по суті представляла собою незначною мірою видозмінений курс його лекцій з історії філософії 1930-х років, який він читав у МІФЛІ. Вона була рекомендована Міністерством вищої освіти СРСР в якості підручника для студентів і за неї Александров отримав Сталінську премію другого ступеня. Наприкінці 1946 року він був обраний діючим членом Академії наук СРСР, а три його заступники на посаді начальника управління агітації і пропаганди П.М. Федосєєв, М.Т. Іовчук і О.М. Єголін стали членами-кореспондентами АН СРСР.

¹⁸Див.: *Жданов А.А.* Виступлення на дискусії по книзі Г.Ф. Александрова «История западноевропейской философии» 24 июня 1947 г. — М.: Госполитиздат, 1952.

цептуального вираження загальної тенденції розвитку офіційної радянської історії філософії сталінського періоду в питанні експлікації німецької філософії як такої, що передувала появі марксистської.

Що стосується багатотомника «Історія філософії», третій том (1943) якого було присвячено німецькій філософії кінця XVIII — початку XIX ст., то він на сьогодні, наскільки мені відомо, в Україні є недоступним для безпосереднього ознайомлення, на відміну від перших двох томів, де розглядаються давня і середньовічна філософія та філософія Нового часу і Просвітництва відповідно. Про вирішення проблеми термінологізації німецької домарксистської філософії авторами третього тому цього видання можна судити, на жаль, тільки за опосередкованими свідченнями, наприклад, на основі Постанови ЦК ВКП(б) «Про недоліки в науковій роботі у галузі філософії» від 1 травня 1944 року, опублікованої в «Історичному журналі» та журналі «Більшовик» під заголовком «Про недоліки і помилки у висвітленні історії німецької філософії кінця XVIII і початку XIX ст.»¹⁹, епістолярної спадщини, передусім збереженого листа завідуючого кафедрою діалектичного та історичного матеріалізму Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова професора З.Я. Белецького Сталіну від 27 січня 1944 року, що викликав до життя вказану постанову, та досліджень авторів, які мали змогу ознайомитись із забороненим свого часу третім томом²⁰. Спираючись на ці доступні джерела можна зробити висновок, що у третьому томі не використовувався термін НКФ²¹ і що структурно цей том не передбачав розгляд філософських вчень виключно п'ятьох філософів, узагальнених цим терміном²².

¹⁹ *О недостатках и ошибках в освещении истории немецкой философии конца XVIII и начала XIX вв. // Исторический журнал. — 1944. — № 5-6; Большевик. — 1944. — № 7-8.*

²⁰ Див., наприклад: *Батыгин Г.С., Девятко И.Ф. Советское философское сообщество в сороковые годы: почему был запрещен третий том «Истории философии» // Вестник Российской Академии наук. — 1993. — Т. 63. — № 7. — С. 628-639.*

²¹ Так, З.Я. Белецкий у своєму листі Сталіну використовує здебільшого термін «філософія німецького класичного ідеалізму», але іноді послуговується альтернативними термінами: «ідеалізм німецької класичної філософії», «німецький ідеалізм», «німецька ідеалістична філософія» і лише один раз зустрічається термін «німецька класична філософія». Див.: *Косичев А.Д. Философия, время и люди. Воспоминания и размышления декана философского факультета МГУ имени М.В. Ломоносова. — М.: ОЛМА Медиа Групп, 2007. — С. 36-51.* У Постанові ЦК ВКП(б) на позначення «німецької філософії кінця XVIII — початку XIX ст.» взагалі не використовується жодний термін.

²² За свідченням Г.С. Батыгина й І.Ф. Девятко, у третьому томі «Історії філософії» окремі глави були присвячені німецькому Просвітництву, філософії Канта, Фіхте, Гегеля та молодогегельянства. Див.: *Батыгин Г.С., Девятко И.Ф. Указ. соч. —*

Замість запланованих семи томів, як відомо, вийшло друком всього три і після інциденту з третім томом (йдеться про ліквідацію сталінської премії з ініціативи З.Я. Белецького²³) робота над багатотомником була призупинена і відновлена у другій половині 1950-х (нова версія видавалась, починаючи з 1957 року). Один із авторів і редакторів колективного проекту «Історія філософії» Г.Ф. Александров у 1946 році запропонував на розсуд читачів свій підручник з «Історії західноєвропейської філософії». Автор цього вузівського підручника, напевне врахувавши нищівну партійну критику викладу історії німецької філософії у третьому томі, у сьомій главі концептуалізує власний виклад відповідного періоду в історії західної філософії, характеризуючи філософські вчення Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля і Фейєрбаха, тобто він згадує усіх п'ятьох філософів, хоча поки що не вживає терміну НКФ (глава, яка передує «Виникненню марксистської філософії», називається просто «Німецька філософія»)²⁴. Незважаючи на врахування партійної критики, наповнення ідеологічним змістом історико-філософського матеріалу і більш низький теоретичний рівень цього підручника у порівнянні з тритомною «Історією філософії», публікація підручника Александрова спричинила справжню «дискусію», інспіровану Сталініним, яка розтягнулась на півроку і результатом якої стало так би мовити «прикручування гайок» «працівникам філософського фронту».

Апофеозом і своєрідним завершенням розглядуваної тенденції стосовно осмислення німецької домарксистської філософії у сталінський період можна вважати працю Ойзермана «Німецька класична філософія — одне з теоретичних джерел марксизму», в якій не тільки вперше в історії радянської філософії одночасно зустрічається термін НКФ й усі звичні для нас її представники, але і чітко вибудовується логічна схема історико-філософської спадкоємності між цими філософами, з одного боку, та їхнім філософським спадком і марксистською філософією, з іншого. Доволі показовою є структура цієї роботи Ойзермана: вона складається з п'яти глав, перша з яких присвячена марксизму як «найбільш величному завоюванню історії суспільної думки», друга — історичним умовам формування і розвитку німецької класичної філософії, третя — філософським вченням Канта, Фіхте і Шеллінга разом,

---

С. 633.

²³Цікаво, що за два перших томи сталінська премія не була ліквідована, а на XX з'їзді КПРС було поновлено премію і за цей третій том.

²⁴Див.: Александров Г.Ф. История западноевропейской философии. — М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1946. — С. 356-442.

четверта — діалектичному ідеалізму Гегеля, й остання — антропологічному матеріалізму Фейєрбаха²⁵.

Простежуючи та узагальнюючи радянську історико-філософську традицію вивчення німецької домарксистської філософії у післясталінські часи можна прийти до висновку, що далеко не у всіх працях, де розглядається цей період в історії філософії, використовується термін НКФ й аналізуються вчення виключно п'ятьох філософів, перерахованих у праці Ойзермана. У 1960–1980-ті роки співіснують і деякою мірою переплітаються дві філософські традиції, що існували і в досталінські часи: офіційна і професійна. Зустрічаються й різні термінологічні позначення німецької філософії зазначеного періоду²⁶, і різне структурне наповнення²⁷. Чому ж у сучасній вітчизняній навчальній літературі до сих пір представлена передусім офіційна версія, як-от, наприклад, у курсі лекцій М.О. Булатова²⁸? Це питання залишається значною мірою риторичним. . .

3 НКФ як радянська *філософська ідеологема*: прояснення значення

Прослідкувавши історію появи терміну НКФ в радянській філософії і зафіксувавши класичне означення цього поняття (як сукупності філософських вчень Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля і Фейєрбаха, що

²⁵ Див.: Ойзерман Т.И. *Немецкая классическая философия — один из теоретических источников марксизма.* — М.: Издательство «Знание», 1955.

²⁶ Зокрема, «класична німецька філософія» (*Краткий очерк истории философии* / Под ред. М.Т. Иовчука, Т.И. Ойзермана, И.Я. Щипанова. — М.: Мысль, 1971. Причому «ідеалістичні вчення Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля» та «антропологічний матеріалізм Л. Фейєрбаха», хоча й узагальнюються під вищевказаною назвою, проте розглядаються у різних главах) та «класичний німецький ідеалізм» (*Нарский И.С. Западновропейская философия XIX века.* — М.: Высшая школа, 1976).

²⁷ Так, наприклад, А.В. Гулига, окрім традиційної п'ятірки, розглядає філософські ідеї Гердера, Шиллера, німецьких якобінців, Гьоте, братів Гумбольдтів, романтиків. Див.: Гулига А.В. *Немецкая классическая философия.* — М.: Мысль, 1986. Або ж інший приклад — у третьому томі чотири томної «Антології світової філософії» розглядаються класичний німецький ідеалізм, філософи кантівського і гегелівського напрямів першої половини XIX ст. (у т.ч. молодогегельянці), німецькі матеріалісти 1840–60-х років. Див.: *Антология мировой философии: В 4-х т.* — Т. 3. — М.: Мысль, 1971.

²⁸ Булатов М.А. *Немецкая классическая философия.* В 2-х частях. — К.: Сти-лос, 2003, 2006. Цікаво і доволі показово, що друга частина, в якій розглядаються філософія Гегеля і Фейєрбаха, значно більша за обсягом (544 с.), ніж перша, де презентовані філософські ідеї Канта, Фіхте і Шеллінга (322 с.).

разом утворюють теоретичне джерело марксизму) у праці Т.І. Ойзермана, далі спробуємо обґрунтувати тезу, що у цьому значенні НКФ представляє собою філософську ідеологему, яка *виконує функцію наукового терміну тільки в контексті радянської філософії* — квазінауки та провідної ділянки «ідеологічного фронту». За межами цієї парадигми доцільність використання терміну НКФ втрачається, оскільки поняття, яке він позначає, є порожнім.

Отже, поява терміну і поняття НКФ в радянській філософській думці пов'язана з намаганням осмислити сутність марксизму, його «революційний» зміст у порівнянні з попередніми філософськими, економічними і соціалістичними вченнями. Ним позначили одне із суттєвих теоретичних джерел марксизму. Слідуючи *внутрішній марксистській логіці*, варто зазначити, що це вчення, будучи революційною науковою теорією, пориває зі старою філософією, котра «лише пояснювала світ», але не перетворювала його. В основі марксизму лежить діалектичний метод — результат великого філософського руху в Німеччині, починаючи з часів Канта і завершуючи Гегелем. Згідно з цим методом, марксистське вчення, як і всі інші, виникло не на пустому місці, воно є етапом у розвитку попередніх ідей, якісно, а не кількісно відрізняється від них, причому виникло воно не шляхом простого заперечення відкидання старого, а й діалектичного заперечення (метафізичний і механістичний матеріалізм XVIII ст. — *теза*; діалектичний німецький ідеалізм — *антитеза*; діалектичний матеріалізм Маркса й Енгельса — *синтез*)²⁹.

Внутрішня логіка обґрунтування того, що таких різних філософів, як Кант, Фіхте, Шеллінг, Гегель і Фейєрбах можна і треба об'єднати в рамках одного напрямку, зрозуміла тільки в контексті марксизму. За межами марксистської традиції логіки немає жодної, адже не можна віднайти такої спільної риси, яка б об'єднувала усіх п'ятьох (як правило, випадають Кант і Фейєрбах), або ж спільна для них риса не є унікальною і властивою тільки для цих філософів навіть їхньої епохи. Інша річ — обґрунтування внутрішньої єдності вчень вище перелічених філософів в рамках марксизму, точніше марксизму-ленінізму: найбільш видатним німецьким філософом до Маркса і Енгельса

---

²⁹Німецька класична філософія, як зазначає Ойзерман, «відіграла велику роль в історичній підготовці філософії марксизму: спираючись на її досягнення, критично їх переробляючи з позиції робітничого класу, Маркс і Енгельс подолали метафізичну обмеженість матеріалізму XVIII століття і створили єдино науковий світогляд — діалектичний та історичний матеріалізм». *Ойзерман Т.И.* Указ. соч. — С. 6.

був Гегель, який сформулював закони діалектики як закони розвитку усього сущого, хоча й на хибній ідеалістичній основі. Другим за значенням проголощувався Фейербах, головними заслугами якого називалися відновлення і розвиток матеріалістичної традиції XVIII ст. Що стосується Канта, Фіхте і Шеллінга, то їх зараховують до когорти німецьких класичних філософів на тій підставі, що вони висунули низку діалектичних положень, які дістали подальшого розвитку й остаточного оформлення в діалектиці Гегеля. (До речі, сам Гегель стверджував, що в Німеччині наприкінці XVIII — на початку XIX ст. було багато філософів, але «усі їхні думки або запозичені у Фіхте, Канта чи Шеллінга, [...] або ж вони вносять у запозичені ними вчення деяку несуттєву зміну, [...] або ж вони змінюють другорядні форми»³⁰.) Отже, згідно з внутрішньою марксистською логікою, НКФ представлена вченнями Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля та Фейербаха, які заклали основи для революційних філософських висновків Маркса й Енгельса.

У такому значенні, з нашої точки зору, НКФ можна розглядати в якості радянської філософської ідеологеми, експлікація появи якої можлива тільки у певному *соціокультурному* та *історико-філософському* контекстах. Йдеться про період т. зв. «сталінізації» усіх сфер життя радянського суспільства (формування «ідеологічного фронту»), у т. ч. й сфери наукової діяльності. Панівна в СРСР комуністична ідеологія формувала позитивний образ науки як могутньої соціально-перетворюючої сили, здатної впливати на усі сфери суспільного життя, і тим самим намагалася максимально використати її у своїх трансформаційних цілях. Як наслідок, з одного боку, *наука набуває ідеологізованого характеру*, а з іншого, сама ідеологія прагне стати науковою («науковий комунізм»). Такий двосторонній процес зближення і взаємовпливу ідеології і науки породив т. зв. *квазінауку* — вчення, прийняте в радянській науці, що перебуває у стані взаємного заперечення зі своїм однойменним світовим аналогом, має ряд специфічних особливостей у порівнянні з ним і в основі якого лежить діалектико-матеріалістичний метод.

Квазінаука як суто радянський феномен не була справжньою наукою, але у повній мірі видавалась за неї. Дослідник цього феномену В.А. Леглер, простеживши ланцюжок аналогій між ідеологією і квазінаукою, робить висновок про серйозну внутрішню і зовнішню схожість між цими функціонально близькими соціальними явищами. З-поміж

---

³⁰ Гегель. Лекции по истории философии. Книга третья // Гегель. Сочинения. Т. XI / Пер. с нем. В. Столпнера. — М.-Л.: Соцэкгиз, 1935. — С. 460.

виділених ним *особливостей квазінаук* у контексті розглядуваної у статті проблеми найважливішими можна вважати такі:

- (1) переважання негативного змісту над позитивним, критики свого світового аналогу над власною конструктивною частиною;
- (2) наявність багатьох власне наукових ознак (логічна структура, визначеність понять, однозначність, ясність), втім тільки у її негативній частині (у позитивній використовуються туманні формулювання, неясності, неточності);
- (3) полеміка з опонентами відбувається на кшталт ідеологічної боротьби (опонент — це не поважний співбесідник, з яким можна мирно і плідно обговорювати наукові проблеми, а страшний привид з іншої реальності);
- (4) наявність «шкіл» і «дискусій» всередині квазінауки (котра проголошувалась беззаперечно істинною), своєрідна наукова імітація;
- (5) широке застосування методу ярликів (якими можуть служити імена, наукові напрямки, філософські поняття) з метою чіткого розмежування наукового світу на «хорошу» і «погану» половини³¹.

Загальна тенденція ідеологізації торкнулась в не меншій, а можливо навіть і в найбільшій мірі, порівняно з іншими сферами, радянської філософії, яка поступово набувала рис догматизованої державної ідеології. У 1930–50-ті роки формується «*філософський фронт*» як частина загального «ідеологічного фронту», покликаною допомагати комуністичній партії у побудові нового типу суспільства в умовах ворожого «буржуазного» оточення як за межами країни, так і всередині неї³².

³¹ Див.: *Леглер В. А.* Идеология и квазинаука // *Философские исследования*. — 1993. — № 3. — С. 68-82.

³² Дуже показовим у цьому відношенні є пояснення Ждановим, чого очікує партія і особисто Сталін від філософів: «Коли говорять про філософський фронт, то одразу ж напрошується уявлення про організований загін войовничих філософів, досконало озброєних марксистською теорією, які ведуть розгорнутий наступ на ворожу ідеологію за кордоном, на пережитки буржуазної ідеології у свідомості радянських людей у нас всередині країни, рухають невпинно нашу науку вперед, озброюють трудивників соціалістичного суспільства усвідомленням закономірності нашого шляху і науково обґрунтованою впевненістю у конечній перемозі нашої справи». Див.: *Жданов А. А.* Указ. соч. — С. 35.

Головні напрямки роботи для «працівників філософського фронту» були визначені Леніним у програмній статті «Про значення воєнничого матеріалізму» (1922), яку зазвичай іменують його *філософським заповітом*. Зокрема, Ленін визначив два головних напрямки роботи журналу «Під прапором марксизму», а по суті і розвитку всієї радянської філософії: (1) «неухильне викриття і переслідування усіх сучасних “дипломованих лакеїв попівщини”», тобто ідеалістів; (2) «невтомна атеїстична пропаганда і боротьба»³³.

Отже, головними напрямками він проголошував «воєнничий матеріалізм» та «воєнничий атеїзм». Перемога «воєнничого матеріалізму», на думку Леніна, можлива тільки за умови союзу, по-перше, з матеріалістами, які не належать до комуністичної партії, і по-друге, з представниками сучасного природознавства, які схиляються до матеріалізму³⁴. Крім того, необхідно було надати серйозне філософське обґрунтування і природознавству, і матеріалізму, щоб вони змогли вистояти проти натиску буржуазних ідей. А для досягнення цієї мети, як вважав Ленін, необхідно «організувати систематичне вивчення діалектики Гегеля з матеріалістичної точки зору»³⁵. Пріоритетність матеріалістичного перетлумачення діалектики Гегеля пов'язана передусім з тим, що саме цей метод є основою радянської квазінауки у всіх її розгалуженнях.

Задля того, щоб активно використовувати таку науку в ідеологічних цілях та інтересах правлячої партії, щоб радянська наука успішно виконувала функцію закладення основ для прийняття фундаментальних принципів комуністичної ідеології, необхідно було трансформувати і *мову*, яка виступає не тільки засобом передачі інформації, але й потужним засобом формування концептуальної картини світу. З огляду на це мова стає об'єктом пильної уваги з боку представників радянської влади, які намагаються використати весь її (мови) трансформуючий потенціал як знаряддя формування типу мислення «нової» людини, комуністичного типу особистості. З боку партійної ідеології спостерігається *лінгвістичний екстремізм* (К.В. Зуєв) — потужне впровадження в мову і мислення суспільства ідеологічних стереотипів. Одним із таких стереотипів стає образ ворога, котрий культивується у різних (політичних, літературних, наукових) текстах, що мають директивний характер — заклик до боротьби з ворогом з метою ство-

³³ *Ленін В.И. О значении воинствующего материализма // Ленин В.И. Полное собрание сочинений. — М. : Изд-во политической литературы, 1970. — Т. 45. — С. 25.*

³⁴ *Там само.* — С. 29.

³⁵ *Там само.* — С. 29-30.

рення нового суспільства, єдиної держави, де не буде ні внутрішнього, ні зовнішнього ворога, з єдиною мовою та єдиним типом мислення. Як наслідок, досить широко використовуються лексеми «ворог», «боротьба», «фронт» тощо³⁶.

На основі здійсненого К.В. Зуєвим аналізу того, як т. зв. лінгвістично-опозиціонери 20-х років ХХ ст. сприймали й інтерпретували мовні процеси післяреволюційного періоду³⁷, можна виділити провідні тенденції таких процесів, що демонструють *напрямки трансформації мови* загалом і мови науки зокрема. По-перше, у науковій, літературній та інших сферах явним стає прагнення авторів через текст наблизитись до ідеологічного простору влади, що має наслідком формування ідеологізованої мови професійного спілкування, яка поступово втрачала свій референційний зв'язок із дійсністю (слова перестали виражати те, що думає людина, а слугували позначенням тільки того, як вона має думати). Деформація мови, особливо її лексики, сприяла широкому розповсюдженню шаблонного типу мислення, стандартизації поведінки людей у суспільстві (мислити можна образами і поняттями, але не можна мислити словарними штампами). Люди жили у світі фраз, лозунгів, словесних конструкцій, які заміняли їм об'єктивну інформацію про дійсність. Партія володіла монополією на істину і не залишала простору для суспільної думки. У результаті сформувався т. зв. «словесний фетишизм» — віра у силу слів, які значили для багатьох більше, ніж очевидні і наглядні факти; формується своєрідна «віртуальна» реальність.

По-друге, створюються нові слова, що позначають явища і предмети, які з'явилися під час революції і в наступні роки, а вживаним словам зазвичай надаються нові значення, активно використовуються різні типи аббревіації (т. зв. «радянські скорочення») — один із інструментів здійснення влади і впливу на суспільну свідомість. Отже, відбувається модернізація мови, яку зазвичай лінгвісти характеризують як її спрощення, передусім йдеться про лексичну систему, оскільки здебільшого орієнтувались на рівень мовної культури народних мас. Спрощення словника виразилось головним чином у його скороченні за рахунок релігійно-філософської термінології та усіх слів, так чи інакше пов'язаних з «буржуазною культурою». У той же час словник поповнився неологізмами, які представляли собою здебільшого скороче-

---

³⁶ Зуев К.В. Идеологизация языка в политических, авангардистских и научных текстах начала XX века. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. — Ставрополь, 2005. — С. 5, 108.

³⁷ Див.: Там само. — С. 74-93.

ння лексем різних типів: буквенні, звукові, складові, змішані і складні (НЕП, генштаб, політбюро, виконком тощо). Абревіації і неологізми, як правило, мали ідеологічний характер.

По-третє, радянська словесність була побудована строго ієрархічно: її нормуючу основу складали тексти засновників марксизму-ленінізму, партійні документи, тексти виступів осіб, наближених до партійного керівництва. Усі інші тексти, згідно з принципом партійності, мали співвідноситись з нормами мовного стандарту, згідно з яким можна було легко відрізнити мовлення представника комуністичної ідеології від мовлення представника буржуазії. Щоб стати членом партії, діяти у відповідності з її вказівками, необхідно було оволодіти властивими для неї мовними особливостями.

Отже, можна стверджувати, що мовні процеси періоду формування радянського суспільства позначені загальною тенденцією до ідеологізації. Мова розглядалась партійним керівництвом як інструмент поширення ідеологічного впливу на усі сфери соціокультурного життя, як інструмент формування нового типу суспільства і нової людини, а для успішної реалізації своєї функції має бути трансформована сама мова, у т. ч. і мова науки.

Наслідком процесу ідеологізації мови і науки стає, зокрема, ідеологічна *навантаженість мови науки*, в якій широко представлені *ідеологеми* — ідеологічно навантажені слова чи словосполучення. За визначенням Г.Ч. Гусейнова, ідеологема — це «мінімальний відрізок письмового тексту чи потоку мовлення, предмет або символ, який сприймається автором, слухачем, читачем як відсилка — пряма чи опосередкована — до метамови, або до уявного зводу світоглядних норм і фундаментальних ідейних настанов, якими має керуватись суспільство»³⁸. Оперування ідеологемами дозволяє виробити спільний ідеологічний простір, що орієнтує на сферу належного як в аспекті мислення, так і в аспекті дії, і застерігає від недозволеного. Ідеологема у структурі квазінауки виконує функцію наукового терміну, а теоретична навантаженість фактів замінюється ідеологічною навантаженістю.

Ідеологемами була пройнята уся мова, яка використовувалась у взаємодії партійного керівництва з народом з метою ідеологічного впливу і максимального поширення комуністичних принципів та ідей у масовій свідомості. Широко представленими ідеологемами були і в мові усїєї радянської науки (квазінауки), у тому числі (і з огляду на методологі-

---

³⁸ Гусейнов Г.Ч. Советские идеологемы в русском дискурсе 1990-х. — М.: Три квадрата, 2003. — С. 27.

чну значущість передусім) у філософії. *Філософську ідеологему* можна розглядати в якості найменшої значимої одиниці ідеологічно навантаженої мови філософії, деякого мисленого каркасу, що має ідеологічний смисл і сприймається носіями такої мови як своєрідний орієнтир у поясненні певних філософських ідей, напрямків, підходів тощо³⁹.

Розглянувши соціокультурний та історико-філософський контексти появи терміну НКФ, що використовувався на позначення сукупності вчень п'ятих філософів, які разом утворювали теоретичне джерело марксизму, можна виокремити *аргументи* на користь тези, що цей термін представляє собою одну із радянських філософських ідеологем.

1. В рамках одного напрямку об'єднані філософи тільки за тим принципом, що вони заклали основи для філософських висновків Маркса й Енгельса. Інша логіка для здійснення такого поєднання вчень п'ятих філософів не спрацьовує. Адже Кант, як відомо, ще за життя своєю заявою про неспроможність науковчення Фіхте⁴⁰ відмежувався від того, що можна назвати німецьким спекулятивним ідеалізмом. Він не розглядав онтологічних питань, намагався обмежити спекулятивні претензії чистого розуму, не вважав наявність суперечностей позитивним явищем, слідуючи у розумінні суті наукового пізнання принципам традиційної аристотелівської (а не діалектичної) логіки. Те, що Кант своїми ідеями вплинув на оформлення філософських систем Фіхте, Шеллінга та Гегеля, не дає підстави стверджувати, що він є засновником відповідного напрямку у філософії, адже кантівські ідеї так само сильно вплинули і на появу інших вчень німецьких філософів кінця

³⁹В якості типових радянських філософських ідеологем можна передусім розглядати терміни, що використовувались у зв'язку з ілюстрацією тези про ідейну боротьбу на «філософському фронті», як-от: «*основне питання філософії*» (питання, у вирішенні якого розходяться, як стверджував Ленін в «Матеріалізмі та емпірокритицизмі», дві протилежні «*партії у філософії*», тобто матеріалісти та ідеалісти, що «у кінцевому рахунку виражають ідеологію ворожих класів сучасного суспільства»), «*ідеалізм*» як ворожа «*партія у філософії*» (цей термін міг додатково навантажуватись ідеологічним змістом, наприклад, «схильний до меншовизму»; ідеалістами називали навіть тих філософів, які не мали жодного відношення до постановки і спроб вирішення онтологічного питання; найбільш показовим у цьому відношенні є ленінська характеристика кантівської філософії як еkleктичної, примиренської, половинчастої і непослідовної), «*критика сучасних буржуазних вчень*» (під критикою у даному контексті розумілась не орієнтація на конструктивну дискусію з науковим опонентом і на перегляд власних ідей, а орієнтація на викриття реакційної сутності ворожих ідей, боротьбу з ними від імені класиків марксизму, чії ідеї визнавались безумовно істинними і не підлягали сумніву, доведення обмеженості і неспроможності позиції ідейного ворога) тощо.

⁴⁰Див.: Кант И. Заявление по поводу наукоучения Фихте // Кант И. Сочинения. В 8-ми т. — Т. 8. — М.: Чоро, 1994. — С. 263-264.

XVIII — початку XIX ст., зокрема А. Шопенгауера, але ж на цій підставі Кант не розглядається як засновник сучасного ірраціоналізму. Ще більше випадає із цієї п'ятірки Фейєрбах, який принципово не сприймав того, що утворювало основу вчень Фіхте, Шеллінга і Гегеля — діалектику та ідеалізм. Не дарма Енгельс говорив, як ми уже згадували на початку статті, що «Гегелем взагалі завершується філософія».

2. Використання терміну НКФ передбачає визнання телеологічно організованого філософського руху не просто від Канта до Гегеля (як це логічно випливало із гегелівського прочитання історії філософії і було сприйнято у тому числі й на Заході, про що свідчить дуже поширений впритул до початку XXI ст. вислів «*von Kant bis Hegel*»), а у напрямку до кульмінації усього розвитку європейської філософії першої половини XIX ст. — марксизму. Визнаючи наявність «раціонального зерна» особливо у вченнях Гегеля і Фейєрбаха, марксизм претендував на критичне подолання їхніх недоліків шляхом синтезу їхніх переваг (діалектики і матеріалізму відповідно). Тому НКФ у даному контексті — це не самодостатнє явище в історії філософії, а всього лише головне теоретичне джерело марксизму.

3. Такі мовні явища як активне використання абревіацій, спрощення лексичної системи внаслідок орієнтації на рівень мовної культури народних мас позначились і на способі термінологізації німецької філософії кінця XVIII — першої половини XIX ст. в радянській філософії. Йдеться передусім про переставляння місцями у терміні слів «класична» та «німецька». Всупереч тому, як цей термін згадувався у класика марксизму (що вже саме по собі мало орієнтувати на наслідування), поступово домінуючою стає тенденція його використання у видозмінній формі — замість енгельсівського «класична німецька філософія» — «німецька класична філософія», а згодом, особливо у навчальній літературі, — просто НКФ. Яке може бути цьому раціональне пояснення? З нашої точки зору, коли у вказаному терміні на перше місце ставиться слово «німецька», підкреслюється значення цієї філософії в якості одного із теоретичних джерел марксизму (поруч із *англійською* політичною економією та *французьким* утопічним соціалізмом; однотипний початок у назві трьох джерел сприяє кращому їх запам'ятовуванню, а наголос на національній приналежності підкреслює значущість самого марксизму, який узагальнює усі найкращі здобутки передової європейської культури першої половини XIX ст.). Чи змінюється від такої перестановки слів значення терміну в цілому? Напевне, змінюється. Термін набуває передусім більш ідеологізованого і спрощеного характеру (досить згадати, що, слідуючи Енгельсу, сумнівним є

віднесення до традиції класичної німецької філософії Фейєрбаха. Крім того, у сучасній і пострадянській, і західній філософській думці спостерігається тенденція до структурного розширення і наповнення новим змістом запропонованого Енгельсом поняття⁴¹).

4 Висновки

Розглянута у статті радянська версія вирішення проблеми термінологізації німецької філософії кінця XVIII — початку XIX ст. дозволяє зробити деякі висновки. Використання терміну і поняття НКФ у значенні етапу розвитку домарксистської німецької філософії, що утворюють філософські вчення І. Канта, І.Г. Фіхте, Ф.В. Шеллінга, Г.В.Ф. Гегеля і Л.А. Фейєрбаха, доцільне і зрозуміле тільки в контексті радянської філософської традиції. Натомість наукова легітимність його застосування за межами радянської філософії видається не тільки проблематичною, але і досить сумнівною. Здійснене у статті прояснення значення терміну і поняття НКФ дає підстави стверджувати, що вони поступово формувалися в контексті офіційної радянської філософії (на відміну від професійної, яка, звичайно, зазнавала ідеологічного впливу з боку офіційної, особливо у 1930–50-ті роки, але була в деякій мірі автономною у період до і після суцільної догматизації радянської філософії) у якості однієї із філософських ідеологем, тобто такої одиниці мови, що має ідеологічну навантаженість. За межами вказаної філософської традиції термін НКФ у розглядуваному у статті значенні втрачає функцію наукового терміну, позначаючи порожнє поняття. Використання цього терміну не сприяє, по-перше, включенню в історико-філософський процес численних вчень того доволі насиченого і плідного у філософському відношенні періоду; по-друге, усуненню телеологічного підходу, згідно з яким уся попередня філософська традиція знаходить своє завершення у марксизмі (який іноді явно, але найчастіше у завуальованій формі, представлений у вітчизняній літературі навчального характеру, про що свідчить, зокрема, спосіб викладу т. зв. теоретичної, або систематичної, філософії); по-третє, навіть розгляд філософських вчень включених до цього «напрямку» п'ятьох філософів у їхній багатогранності і самодостатності, передусім це стосується

---

⁴¹ Див., напр.: *Огнаш Е.-О.* Від Канта до Гегеля або Що таке класична німецька філософія? // Актуальні проблеми духовності. — Кривий Ріг, 2016. — Вип. 17. — С. 3-15; *Охотников О.В.* О смысле термина «немецкая классическая философия» // Вестник ОГУ. — 2003. — № 3. — С. 21-26.

критичної філософії І. Канта, яка заклала основи не тільки спекулятивного німецького ідеалізму, але й, наприклад, сучасної аналітичної філософії, негативно налаштованої щодо будь-яких проявів філософської спекуляції.

Надійшла до редакції 09 серпня 2016 р.